

Poczet prezesów Polskiego Towarzystwa Geologicznego – część I

Jerzy B. Miecznik¹

Set of presidents of the Polish Geological Society – part I. *Prz. Geol.*, 70: 267–274.

A b s t r a c t. Władysław Szajnocha (1857–1928), Polish geologist and palaeontologist, graduated from the University of Vienna and the Vienna Technische Hochschule. He was a researcher in the geology of the Carpathians, co-author of the Geological Atlas of Galicia, researcher of Jurassic brachiopods of the Balin Oolite and the Eastern Carpathians, and author of books on mineral deposits and mineral springs of Galicia. As a professor at the Jagiellonian University in Cracow he created a significant research centre called the “Cracow geological school”. He was the initiator and co-organizer of the Mining Academy in Cracow in 1919 (currently the AGH University of Science and Technology), and the Polish Geological Society in 1922, being its first President.

Jan Nowak (1880–1940), graduated from the University of Lviv, professor at the Jagiellonian University in Cracow.

Researcher of the geology of the Carpathians and petroleum geology. He was the creator of the original concept of tectogenesis of the Carpathian flysch belt. Jan Nowak conducted geological research in the Polish Lowlands and created the first synthetic monograph on the tectonics of Poland. He worked on the palaeontology of Upper Cretaceous cephalopods, their systematics and phylogeny. He was imprisoned in a German concentration camp and died shortly after being released.

Marian Książkiewicz (1906–1981) graduated from the Jagiellonian University in Cracow and professor at this university. Researcher of the Carpathians and Carpathian flysch, creator of the “Polish sedimentological school” and the world’s first palaeogeographic reconstructions of flysch basins. He was involved in ichnology and developed a rich collection and a monograph on organic hieroglyphs occurring in the Carpathian flysch sediments, being a work of worldwide significance. He authored a tectonic synthesis of the Polish Carpathians.

Keywords: Polish Geological Society, Jagiellonian University, Geological Atlas of Galicia, “Cracow geological school”, “Polish sedimentological school”

WŁADYSŁAW SZAJNOCHA (1857–1928)

Władysław Szajnocha był współzałożycielem i pierwszym prezesem Polskiego Towarzystwa Geologicznego, na wiele lat zapewniając towarzystwu siedzibę w Gabinetu Geologicznym na Uniwersytecie Jagiellońskim (Bieda, 1962; Maślankiewicz, 1971).

Urodził się w dniu 28 czerwca 1857 r. we Lwowie w rodzinie wybitnego historyka Karola Szajnochy i Joanny z domu Bilińskiej. Uczył się w Gimnazjum im. Franciszka Józefa I we Lwowie, maturę zdał w 1876 r. Po śmierci ojca, wiosną 1877 r. przeniósł się z matką do Wiednia. Studiował geologię na Uniwersytecie Wiedeńskim, u Edwarda Suessa, oraz paleontologię i stratygrafię w Technische Hochschule w Wiedniu, u Melchiora Neumayra, światowych sław ówczesnej geologii. W 1881 r. doktoryzował się na Uniwersytecie Wiedeńskim. W latach 1880–1882 pracował w Państwowym Zakładzie Geologicznym (k.k. Geologisches Reichsanstalt) w Wiedniu, początkowo jako wolontariusz. Robił mapy geologiczne okolic Gorlic, Jasła i Krosna. Należał do Erdbencommision der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften i organizował jej prace w Galicji (Śródka, 1992; Czarniecki, 2010).

W roku 1882 przeniósł się do Krakowa, na Uniwersytet Jagielloński, gdzie habilitował się na podstawie rozprawy *Die Brachiopoden-Fauna der Oolithe von Balin bei Krakau* (Szajnocha, 1879) w zakresie geologii i paleontologii, uzyskując docenturę w Katedrze Mineralogii i Geologii. W tym samym roku został członkiem Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności (AU). W 1885 r. awansował na profesora nadzwyczajnego, rok później objął stanowisko dyrektora Gabinetu Geologicznego, powołanego po roz-

Ryc. 1. Władysław Szajnocha (Czarniecki, 1964)

Fig. 1. Władysław Szajnocha (Czarniecki, 1964)

dzieleniu katedr mineralogii i geologii. Wykładał geologię ogólną, historyczną i regionalną oraz paleontologię, prowadził wykłady monograficzne o budowie geologicznej okolic Krakowa, o występowaniu ropy i wosku ziemnego w Galicji, organizował konserwatoria z udziałem zaproszonych pracowników nauki, co było nowością w dydaktyce, i przywrócił wycieczki geologiczne dla studentów. W roku 1893 został profesorem zwyczajnym. Był autorem podręczników akademickich: *Zasady geologii i petrografii* (1898) i *Geologia ogólna* (1905), oraz rozdziału *Geologia*

¹ Emerytowany pracownik Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego Instytutu Badawczego; jerzybartm@gmail.com

w dwutomowym dziele zbiorowym (pod red. F. Konecznego) *Polska w kulturze powszechnej* (1918). Stanowisko dyrektora Gabinetu Geologicznego zajmował 42 lata, do końca swojego życia. W 1895 r. został powołany na członka korespondenta Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU. W roku akademickim 1916/1917 sprawował funkcję rektora UJ, a w roku 1917/1918 – prorektora (Śródka, 1992; Czarniecki, 2010).

Wielkie zaangażowanie, zdolności organizacyjne i wytrwałość Szajnochy w tworzeniu Gabinetu Geologicznego, praktycznie od podstaw, pozwoliły na doprowadzenie go, jak się wyraził prof. Jan Samsonowicz (1948), do *kwitnącego stanu*. Dysponując na początku jednym, dużym, ale nieogrzewanym i na zimę zamykanym pomieszczeniem, krok po kroku rozszerzał gabinet, który osiągnął ostatecznie powierzchnię 638 m², mieszcząc muzeum, bibliotekę, sale wykładowe i ćwiczeniowe, wyposażone w odpowiednie szafy, gabloty i inne sprzęty, preparatornię i szlifiernię, pokoje dla personelu, mieszkanie służącego oraz niezbędne narzędzia i instrumenty do prac terenowych, laboratoryjnych i dydaktycznych (Szajnocha, 1926). O determinacji Szajnochy w działaniu na rzecz gabinetu świadczy fakt zobowiązania pracowników do przekazywania do muzeum ich prywatnych kolekcji geologicznych i paleontologicznych, co wywołało sprzeciw personelu, szczęśliwie zażegnany (Czarniecki, 1964). Zakładowa biblioteka stała się wkrótce najlepiej zaopatrzoną biblioteką geologiczną w kraju, sam przeznaczył dla niej własny księgozbiór naukowy, liczący 4000 tomów i broszur (Książkiewicz, 1971). W zakładzie był nazywany „Mistrzem Szajnochą”, wykształcił liczne grono uczniów, z których wielu zostało profesorami: F. Bieda, J. Grzybowski, K. Konior, M. Książkiewicz, E. Passendorfer, R. Rosłoński, B. Rydzewski, J. Smoleński, S. Sokołowski, T. Wiśniowski, K. Wójcik, lub wybitnymi specjalistami, jak: W. Kuźniar, Cz. Kuźniar, J. Premik, S. Weigner, W. Żelechowski (Samsonowicz, 1948; Książkiewicz, 1971; Śródka, 1992; Wójcik, 2015). Stworzył silny ośrodek naukowy, znany pod nazwą „geologicznej szkoły krakowskiej”, który dzięki solidnym fundamentom „żył” i po jego śmierci, prowadzony przez godnych następców, profesorów: Jana Nowaka i Mariana Książkiewicza.

Działalność naukową Szajnocha zaczynał od paleontologii, szczęśliwie debiutował jako współautor klasycznej monografii fauny jurajskiej ze sławnego oolitu balińskiego, obok Neumayra, autora części poświęconej głowonogom, i innych znakomitości, Laubego (ślimak, małże) i Reussa (gąbki, korale, szkarłupnie). Przygotowany zbiór brachiopodów odstąpił mu do opracowania Suess (Friedberg, 1926; Książkiewicz, 1971). Na podstawie tej pracy uzyskał potem habilitację. Zajmował się następnie jurajskimi ramienionogami ze wschodniokarpackich skałek, amonitami z kredy karpackiej okolic Wieliczki i kredy wysp Elobi w Afryce Zachodniej, kopalnymi rybami z Monte Bolca k. Werony we Włoszech, florą triasową i karbońską z Argentyny, dostarczoną przez Rudolfa Zuberę, opracował stratygrafię syluru galicyjskiego Podola (Książkiewicz, 1971).

Zgodnie z potrzebami rozwijającego się górnictwa naftowego i przemysłu mineralnego Szajnocha kierował swoje zainteresowania ku tematyce geologicznej, szczególnie ku geologii Karpat. Mocno zaangażował się w realizację najważniejszego wówczas przedsięwzięcia – *Atlasu Geologicznego Galicyi*, był autorem 19 arkuszy mapy geologicznej w skali 1 : 75 000, zgromadzonych w sześciu zeszy-

tach: V (arkusze Biała, Żywiec, Maków, Tymbark-Rabka, Ujsoły) w 1894 r., VI w 1896 r. (Gorlice-Grybów, Muszyńska, Jasło-Dukla, Ropianka, Lisko), XI w 1903 r. (Wieliczka-Wiśnicz, Bochnia-Czchów, Nowy Sącz), XIII (Przemysł, Brzozów-Sanok) w 1901 r., XX z udziałem J. Grzybowskiego i P. Miączyńskiego w 1906 r. (Drohobycz), XXIII (Dydiowa, Smorze) w 1908 r., z tekstami objaśniającymi. Mapy Szajnochy od początku były źle oceniane, jako odbiegające poziomem od innych map *Atlasu...*, wytykano im liczne błędy, niedokładności i schematyzm wykonania (Zuber, 1905; Bieda, 1963; Książkiewicz, 1971; Miecznik, 2021). Szajnocha napisał po latach, że mapy te [głównie jego, w części też Grzybowskiego – JBM] obejmujące obszary karpackie zachodniej Galicji, trzeba dzisiaj – z perspektywy kilkunastu, blisko dwudziestu lat – traktować jako pierwsze, chwiejne i z natury rzeczy błędne nierzaz kroki w rozpoznaniu tak trudnej stratygrafii i jeszcze trudniejszej tektoniki karpackiej [...] (Szajnocha, 1923).

Z trwałych osiągnięć Szajnochy w zakresie geologii Karpat Marian Książkiewicz (1971) wymieniał: wyróżnienie ogniwa rogowców mikuszowickich, stwierdzenie ich organogenicznego (spongiowego) pochodzenia i określenie wieku na alb, wykazanie górnokredowego wieku warstw inoceramowych, stwierdzenie nasunięcia warstw cieszyńskich na młodsze pstre utwory w Goleiszowie, odkrycie eoceńskich wapieni organogenicznych w Koniakowie, petrograficzne studium wapieni cieszyńskich i oznaczenie cenomańskiej fauny z Bukowiny.

Owocna była aktywność Szajnochy w geologii złożowej; szczególnie dużo uwagi poświęcał problematyce naftowej zarówno w zakresie prawno-organizacyjnym, jak i górniczym oraz geologicznym. Był przeciwnikiem prawa akcesyjnego, zgodnie z którym złoża są przynależne do gruntów, w Galicji silnie rozdrobnionych, co utrudniało rozwój górnictwa krajowego oraz sprzyjało spekulacjom i grynderstwu (Szajnocha, 1881, 1894; Bohdanowicz, 1926). Interesował się pochodzeniem ropy naftowej (Szajnocha, 1899) i jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę, że ropa zawarta w piaskowcach może pochodzić z łupków, wskazując, że w Karpatach jej skałą macierzystą są łupki menilitowe obfitujące w szczątki ryb (Bohdanowicz, 1926; Książkiewicz, 1971, 1979). Opisał występowanie w Galicji złóż węgla kamiennych i brunatnych, rud żelaza, ołowiu i cynku oraz siarki, soli potasowych i wosku ziemnego (*Płody kopalne Galicji cz. I i II, 1893–1894*), co stało się impulsem dla rozwoju górnictwa w zagłębiu krakowskim (Bohdanowicz, 1926). Był autorem książki *Źródła mineralne Galicji, pogląd na ich rozpołożenie, skład chemiczny i powstanie* (1891), w której wskazywał możliwości wykorzystania licznych w Galicji solanek, szczawów i wód mineralnych.

Toteż już w 1905 r. Szajnocha podniósł na posiedzeniu Krajowej Rady Górniczej wnioski o potrzebie utworzenia w Galicji Krajowego Zakładu Geologicznego do prowadzenia badań geologicznych, złożowych, górniczych, geoboznawczych i hydrogeologicznych, jako zakładu naukowego podlegającego Wydziałowi Krajowemu i dotowanego z funduszy krajowych. Mimo przychylnego stanowiska Sejmu Galicyjskiego projekt został storpedowany przez wiedeński Geologische Reichsanstalt (Szajnocha, 1907; Alexandrowicz, 2008; Urban, 2015; Wójcik, 2015; Peryt, 2019). Urzeczywistnieniem tej koncepcji było powołanie kilkanaście lat później (w 1919 r.), w odradzającej się Polsce, Państwowego Instytutu Geologicznego. Wspomnieć należy, że Szajnocha był przeciwny lokalizacji instytutu

w Warszawie, daleko od ówczesnych terenów poszukiwań surowcowych na południu kraju.

Wraz z rozwojem przemysłu wydobywczego zrodziła się potrzeba utworzenia uczelni górniczej. I tu Szajnocha był jednym z inicjatorów przedsięwzięcia, uczestnikiem zorganizowanej w lutym 1912 r. w Krakowie narady przedstawicieli polskich środowisk naukowych i przemysłowych, na której jednogłośnie przyjęto projekt powołania uczelni, i członkiem Komitetu Organizacyjnego Akademii Górniczej, jako bliski współpracownik przewodniczącego Józefa Morozewicza. Otwarcie akademii w planowanym terminie 15 października 1914 r. stanął na przeszkodzie wybuch wojny; ostatecznie jej działalność zainaugurowano w dniu 1 października 1919 r.

Zasługi prof. Szajnochy na polu organizacyjnym można mnożyć: utworzenie Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika w 1890 r., udział w organizacji i prowadzeniu galicyjskich wycieczek w ramach IX Sesji Międzynarodowego Kongresu Geologicznego w Wiedniu w 1903 r., przyczynienie się do powstania Zakładu Paleontologii w UJ w 1912 r. i in. (Szajnocha, 1926; Śródka, 1992; Czarniecki, 2010). Podkreślenia wymaga jego działalność w Towarzystwie Tatrzańskim (od roku 1920 Polskie TT), pierwszej polskiej organizacji górskiej, która przed I wojną światową skupiała nieoficjalnie poważną część polskich elit intelektualnych, artystycznych i patriotycznych z trzech zaborów. Był pierwszym naukowcem wybranym na prezesa Towarzystwa Tatrzańskiego (1912–1922, faktyczne kierownictwo sprawował już w latach 1906–1912 jako pierwszy wiceprezes). Wszyscy poprzednicy Szajnochy byli arystokratami wybieranymi głównie ze względów prestiżowych. *Jego prezesura [...] była epokową. Przyniosła ona Towarzystwu konsolidację, odrodzenie i podniesienie poziomu działalności do nieosiągniętej dotąd wyżyny* – wspominał autor pośmiertnego pożegnania (Lardemer, 1928). Po złożeniu rezygnacji z prezesury, aby wrócić do geologii, przyznano Szajnosze honorowe członkostwo PTT. W 1919 r. został prezesem honorowym Narodowego Komitetu Obrony Kresów Południowych, utworzonego pod przewodnictwem Kazimierza Przerwy-Tetmajera. Po oswobodzeniu Śląska Cieszyńskiego, mimo podeszłego wieku i kłopotów ze zdrowiem, jako pierwszy polski geolog zajął się badaniami geologicznymi tego rejonu (Książkiewicz, 1971; Czarniecki, 2010).

Był członkiem Towarzystw Geologicznych w Berlinie i Brukseli, Towarzystwa Badaczy Przyrody w Petersburgu i Towarzystwa Geograficznego w Wiedniu, uczestniczył w opracowaniu statutu Międzynarodowej Unii Geologicznej jako delegat PAU do Rady Międzynarodowych Badań Naukowych w Brukseli w 1922 r.

Zmarł 1 sierpnia 1928 r. w Jaworzcu na Śląsku Cieszyńskim i tam został pochowany. W następnym roku jego ciało przeniesiono do grobowca ojca na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie.

JAN NOWAK (1880–1940)

Jan Nowak należał do założycieli Polskiego Towarzystwa Geologicznego, był jego wiceprezesem w latach 1921–1922, a w okresie 1926–1940 – prezesem (Bieda, 1962; Maślankiewicz, 1971).

Urodził się 15 października 1880 r. w Hołyniu k. Kałusza w województwie stanisławowskim w rodzinie dróżnika kolejowego. Naukę pobierał w szkole ludowej im. A. Mickiewicza w Stanisławowie, a następnie w miej-

Ryc. 2. Jan Nowak na XVI Zjeździe PTGeol, Rozdół k. Lwowa, 1936 r. (Rocz. Pol. Tow. Geol., 19, 1950)

Fig. 2. Jan Nowak at the XVI Meeting of the PGS, Rozdil near Lviv, 1936 (Rocz. Pol. Tow. Geol., 19, 1950)

scowym gimnazjum. Był wszechstronnie utalentowany i odznaczał się błyskotliwą inteligencją. Z powodu panującej w rodzinie biedy już w dwunastym roku życia uzyskał pełną samodzielność, utrzymując się z korepetycji. Po zdaniu matury w 1901 r. zapisał się na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Lwowskiego, był słuchaczem wykładów Rudolfa Zuberera, Benedykta Dybrowskiego, Bronisława Radziszewskiego, tuzów ówczesnej nauki polskiej (Teczka osobowa...). Studia ukończył w 1906 r., w następnym roku uzyskując doktorat na podstawie pracy *Kopalna flora senońska z Potylicza* (Nowak, 1907a) i asystenturę w Katedrze Mineralogii u Emila Dunikowskiego (Maślankiewicz, 1964; Miecznik, 2019).

Aktywność naukowa Nowaka w kilku kierunkach jednocześnie od początku zadziwiała rozmachem i odwagą. Ważne miejsce zajmowały badania stratygraficzne kredy Rostocza Lwowsko-Rawskiego i Podola, na postawie których wysunął m.in. pogląd o istnieniu w późnej kredzie łądu oddzielającego morze prowincji północnej od karpacciego morza fliszowego (Nowak, 1907b). Międzynarodowy rozgłos przyniosły mu paleontologiczne studia nad głowonogami górnej kredy, podczas których na podstawie analiz skrętów wewnętrznych muszli amonitów szeregu rodzajów ustalił rzeczywiste filogenetyczne linie rozwojowe i dokonał rewizji systematyki (Nowak, 1908, 1911a). Później podjął też śmiałą próbę syntezy końcowych stadiów ewolucji amonitów (Bieda, 1950; Miecznik, 2019). Dzięki stypendium przyznanemu przez Akademię Umiejętności odbył w roku akademickim 1912/1913 studia uzupełniające w Europie Zachodniej, których owocem były m.in. dalsze badania nad głowonogami polskiej kredy, rozszerzone na kolejne rodzaje amonitów oraz belemnity (Nowak, 1913; Bieda, 1950). Niezależnie od prowadzonych badań stratygraficznych i paleontologicznych Nowak włączył się do gorącej wówczas dyskusji na temat nowej płaszczwinowej teorii budowy gór, wytykając znanemu prof. geologii z Wiednia Viktorowi Uhligowi i guru ówczesnej tektoniki polskiej Mieczysławowi Limanowskiemu twórczenie koncepcji budowy Karpat bez wystarczającej dokumentacji. Dla zapoznania się ze stosowaniem teorii w te-

renie udał się w Alpy Wschodnie – wyniki wykonanych tam badań, cytowane potem w syntetycznych pracach Stauba, Ampferera i Trautha, przedstawił w artykule *Über den Bau der Kalkalpen in Salzburg und im Salzkammergut* (Nowak, 1911b; Sokołowski, 1950). Zachęcony i wyposażony przez Zuberę w jego mapy i materiały z Karpat Wschodnich podjął się ustalenia na ich podstawie i terenowej lustracji struktury tej części pasma w duchu teorii płaszczowinowej. Zamiast dwóch wielkich płaszczowin Limanowskiego i Uhliga stwierdził kilka mniejszych o mniejszym nasunięciu, wśród nich płaszczowinę skolską, która weszła na stałe do podziału tektonicznego Karpat. Rezultaty analizy ogłoszone w rozprawie *Jednostki tektoniczne polskich Karpat Wschodnich* (Nowak, 1914) Zuber nazwał [...] *objawem uzdrowienia geologii Karpat* [...] (Miecznik, 2021). W roku 1912 Nowak habilitował się, uzyskując na Uniwersytecie Lwowskim *veniam legendi* w zakresie geologii i paleontologii.

W związku z wybuchem I wojny światowej Nowak został zmobilizowany do armii austriackiej w stopniu oficera, odnosząc podczas kampanii rosyjskiej w maju 1915 r. poważne obrażenia. Na front już nie wrócił, skierowano go jako referenta geologicznego do komendy naftowej w Nadwórnej w Karpatach Wschodnich, a następnie w Krośnie, gdzie pozostał po uzyskaniu niepodległości do końca 1919 r., mianowany na komendanta (Nowak, 1923). W styczniu 1920 r. przeszedł do organizowanego Państwowego Instytutu Geologicznego, jednak już w maju został powołany przez Ministerstwo Skarbu na kierownika Wydziału Geologicznego Państwowego Urzędu Naftowego w Krakowie, a w sierpniu 1921 r. dodatkowo na członka Rady Naftowej w Ministerstwie Przemysłu i Handlu (Maślankiewicz, 1964). Sprzeciwiał się lokalizacji PIG w Warszawie, uważając, że ze względu na obecność większości złóż na południu kraju instytut powinien mieścić się w Krakowie i mieć silniejsze związki z przemysłem naftowym (Śródka, 1992). Był to okres jego wzmoczonej aktywności na polu geologii naftowej, naukowej i publicystycznej (Nowak, 1920a, b; Szydłowski, Nowak, 1921). Badania, które rozpoczął w roku 1916, wykazały istotne różnice regionalne w rozmieszczeniu wystąpień ropy naftowej na terenie ówczesnych Karpat polskich, co ujął syntetycznie w rozprawie *Nafta Karpat polskich w świetle geologii regionalnej* (Nowak, 1922). Stwierdził, że o ile w Karpatach Wschodnich znajdują się one głównie po zewnętrznej stronie płaszczowiny skolskiej, to w Karpatach środkowych mają związek z regionalnymi depresjami w obrębie wydzielonych przez niego rejonów (jednostek) facjalno-tektonicznych: południowego, środkowego (śląskiego) i północnego, w szczytach siodeł, tam, gdzie zachowały się warstwy nieprzepuszczalne.

Jednocześnie Nowak czynił starania o powrót do pracy akademickiej. Wobec niespodziewanego objęcia przez Wojciecha Rogalę Katedry Geologii na Uniwersytecie Lwowskim, po zmarłym w 1920 r. prof. Zuberze, przeniósł w 1921 r. swoje *veniam legendi* do Krakowa na Uniwersytet Jagielloński. Nagła śmierć Józefa Grzybowskiiego w lutym 1922 r. i wakaty na Katedrze Paleontologii UJ skutkowały objęciem jej przez Nowaka. W marcu 1923 r. został mianowany profesorem zwyczajnym paleontologii i geologii (Nowak, 1923). W ramach kursu obowiązkowego prowadził wykłady z paleontologii, a jednocześnie ponadobowiązkowe wykłady z geologii, które zawierały najnowsze osiągnięcia światowej nauki oraz jego własne przemyslenia i komentarze (Książkiewicz, 1950a).

Kontynuował badania karpackie, zamykając je syntezą budowy pasma fliszowego Karpat i pierwszą próbą ustalenia jego tektogenyzy w swoim największym i najbardziej znanym dziele o mylącym tytule *Zarys tektoniki Polski* (Nowak, 1927; Miecznik, 2019). Zapowiedzianą tematykę geologii Polski pozakarpackiej dążył w następnych latach. Wyniki studiów prezentował podczas XIV Sesji Międzynarodowego Kongresu Geologicznego w Madrycie w 1926 r. i Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Warszawie w 1934 r. (Nowak, 1928, 1934), poświęcił im także rozprawę *Geologiczna przeszłość Bałtyku* (Nowak, 1933). Wyróżnił na przedmurzu Karpat (Niziu Polskim) dwie, a właściwie trzy jednostki równoleżnikowe, idąc od południa: łęk przedkarpacki (zapadlisko przedkarpackie), wał metakarpacki (Polskie Zagłębie Węglowe, Wyżyna Małopolska, Wołyń i Podole) i łęk metakarpacki ciągnący się przez środkową i północną Polskę i obejmujący bruzdę środkowo-europejską. Wskazał jednocześnie drugi ważny kierunek tektoniczny NW–SE, w wydzielonych przez niego jednostkach tektonicznych o tym kierunku, antyklinalnych i synklinalnych, odnajdujemy ogólnie znane dzisiaj struktury mezozoiczne. Na platformie prekambryjskiej, którą określał mianem platformy Polski wschodniej, jako główny element tektoniczny widział wał scytyjski o kierunku N–S (Miecznik, 2019). Władysław Pożaryski (1974) podsumował te wyniki krótko: *Prace J. Nowaka zamykają właściwie pewien okres w poznaniu tektoniki Niziu Polskiego, który kończy się wybuchem II wojny światowej. Należy podziwiać trafność syntezy opartej na znikomej ilości faktów*. Wiadomo jednak, że Nowak nadal pracował nad syntezą geologii Polski, która – jak pisał Marian Książkiewicz – miała być dziełem, zawierającym jego oryginalne myśli i poglądy z zakresu geologii ogólnej, napomykane podczas wykładów i rozmów, ale nie rozwijane w osobnych pracach (Książkiewicz, 1950a).

W roku 1929 Nowak objął Gabinet Geologiczny UJ, opuszczony przez zmarłego w poprzednim roku Władysława Szajnochę, zmieniając jego nazwę na Zakład Geologiczny (Czarnecki, 1964). Trafił na trudne czasy ostrego załamania gospodarki krajowej, związanego ze światowym kryzysem ekonomicznym, co boleśnie odbijało się na funkcjonowaniu uczelni. Mimo to kontynuował tradycję „geologicznej szkoły krakowskiej” Szajnochy, skupiając przy sobie młodych entuzjastów geologii: Mariana Książkiewicza, Stanisława Sokołowskiego, Kamilę Skoczylas-Ciszewską, Jadwigę Burtan i innych, którzy mieli się w przyszłości zasłużyć polskiej geologii. U Nowaka habilitowali się: Bohdan Świdorski, Stanisław Zuber, Marian Książkiewicz, Henryk Teisseyre, Bronisław Halicki (Czarnecki, 1964; Maślankiewicz, 1964). Powołał w zakładzie Stację Doświadczalną do Badań Gruntowych, jedno z pierwszych tego typu laboratoriów w Polsce, oraz umożliwił rozwijanie pionierskich w skali światowej badań paleontologicznych Jana Zerndta (Czarnecki, 1978).

Twórcza działalność Nowaka obejmowała bardzo różne dziedziny. Był ekspertem naftowym zapraszany do Włoch, Rumunii, Czechosłowacji i Niemiec (Śródka, 1992). Pełnił funkcję doradcy w Departamencie Zdrowia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ds. rozbudowy zdrojowisk, badał karpackie wody mineralne, projektował wiercenia hydrogeologiczne, zasłużył się dla rozwoju Krynicy i Rabki. Imponująca była jego działalność społeczno-oświatowa. W latach 1925–1939 kierował Zarządem Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich przy Uniwersytecie Jagiellońskim, organizując popularno-naukowe wykłady z różnych

dziedzin wygłaszane w wielu miejscowościach południowej Polski oraz w ośrodkach polonijnych w Czechosłowacji i należącej do Niemiec części Górnego Śląska, w latach kryzysu gospodarczego nie żałował na ten cel osobistego wsparcia finansowego. Współpracował z Rozgłośnią Krakowską Polskiego Radia od chwili jej uruchomienia w 1926 r., jako członek rady programowej i przez kilka lat kierownik działu odczytowego. Brał udział w pracach Komisji Fizjograficznej AU i PAU i Komisji Historii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych, życiorysy wybitnych polskich geologów ogłaszał w *Polskim Słowniku Biograficznym PAU* i w *Czasopiśmie Górniczo-Hutniczym*. Wspólnie z Romanem Kozłowskim reprezentował nauki geologiczne w utworzonej w roku 1934 Radzie Nauk Ścisłych i Stosowanych, a w 1938 r. został członkiem polskiego podkomitetu Międzynarodowego Komitetu do Badań Stosunku Nauk do Zjawisk Społecznych (Czarnecki, 1964, 1978).

Szczególne miejsce w życiu Nowaka zajmowało Polskie Towarzystwo Geologiczne, był jego współtwórcą (1920–1921), wieloletnim prezesem i redaktorem naczelnym *Rocznika PTG*. Wybór Nowaka na prezesa w 1926 r. (po Karolu Bohdanowiczu) niezmiernie ożywił działalność towarzystwa. Cieszył się on wielkim autorytetem naukowym, pełen inicjatywy, bardzo energiczny i obdarzony talentem kierowniczym był duszą zebrań naukowych, aktywnym dyskutantem z wrodzonym temperamentem polemicznym (Bieda, 1962; Maślankiewicz, 1971). Miał poważny udział w umacnianiu pozycji polskiej geologii w świecie. Jako przedstawiciel PTGeol przyczynił się do powołania ważnych organizacji geologicznych: Asocjacji Karpackiej (dziś Asocjacji Karpacko-Bałkańskiej) podczas XIII Sesji Międzynarodowego Kongresu Geologicznego w Brukseli w 1922 r. i Asocjacji dla Badań Czwartorzędu Europy podczas Międzynarodowego Zjazdu Geologicznego w Kopenhadze w 1928 r., przekształconej wkrótce w ogólnosiwiatową Międzynarodową Unię dla Badań Czwartorzędu (INQUA).

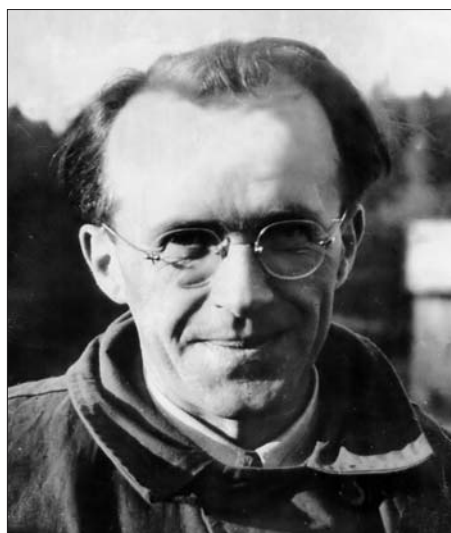
Był członkiem zagranicznym Czeskiej Akademii Nauk i Akademii Nauk w Kordobie oraz doktorem honoris causa Politechniki we Wrocławiu (Czarnecki, 1978; Śródka, 1992).

Podstępnie aresztowany przez Niemców w listopadzie 1939 r. wraz z innymi profesorami krakowskimi został osadzony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen. Zmarł z wycieńczenia w Krakowie w dniu 18 lutego 1940 r., dziesiątego dnia po zwolnieniu z obozu. Pochowany został na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie (Bromowicz, 2009).

MARIAN KSIĄŻKIEWICZ (1906–1981)

Marian Książkiewicz w latach 1931–1939 pełnił funkcję sekretarza zarządu Polskiego Towarzystwa Geologicznego, w latach 1947–1951 był jego prezesem, a w okresie 1957–1971 – wiceprezesem. W roku 1956 nadano mu godność członka honorowego PTGeol (Śródka, 1995).

Urodził się w dniu 22 stycznia 1906 r. w Krakowie w rodzinie maszynisty kolejowego Jana Książkiewicza i Heleny z domu Popiel. Wcześniej osieroconym przez matkę Marianem i ciężko chorym ojcem opiekowała się siostra Maria. Do szkoły powszechnej uczęszczał kolejno w Skawinie, Bochni i Krakowie. W 1924 r. ukończył krakowskie V Gimnazjum im J. Kochanowskiego i wstąpił na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ), gdzie studiował geologię. Na drugim roku został asystentem pomocniczym (dawniej demonstrator) w Gabinie Geolo-

Ryc. 3. Marian Książkiewicz. Fot. ze zbiorów Oddziału Karpackiego PIG-PIB

Fig. 3. Marian Książkiewicz. Photo from the collection of the Carpathian Branch PGI-NRI

gicznym u prof. Władysława Szajnochy i zachęcony przez niego rozpoczął systematyczne badania w Karpatach fliszowych, na arkuszu Wadowice, ostatnim nieskartowanym arkuszu *Atlasu Geologicznego Galicji*. Materiały zebrane w trakcie studiów przedstawił w rozprawie doktorskiej *Rezultaty dotychczasowych badań geologicznych w Karpatach Wadowickich* obronionej po śmierci Szajnochy (1928) u prof. Jana Nowaka, wiosną 1929 r. (Dżułyński, 1996; Alexandrowicz, 2006, 2011; Morycowa, Ślącza, 2006).

Prace na arkuszu Wadowice i sąsiednich terenach (po Olzę na W), odznaczających się wielką zawiłością budowy geologicznej, Książkiewicz kontynuował w kolejnych latach jako asystent Zakładu Geologii UJ oraz współpracownik Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności i Państwowego Instytutu Geologicznego (PIG). W roku 1933 habilitował się na podstawie pracy *Budowa geologiczna brzożnych Beskidów Wadowickich i ich stosunek do przedmurza* (Książkiewicz, 1932), uzyskując *veniam legendi* na UJ w zakresie geologii i awans na starszego asystenta, etat adiunkta otrzymał w 1935 r. W roku 1938 odbył podróż do Niemiec, Szwajcarii i Włoch, podczas której zapoznał się z budową geologiczną Alp. Odwiedził także Wiedeń w celu zweryfikowania oznaczeń karpackiej fauny kredowej (Lanckorona) na podstawie dostępnych tam zbiorów muzealnych (Alexandrowicz, 2006, 2011; Ślącza, Morycowa, 2006). Tuż przed wybuchem wojny w niewielkim nakładzie został wydrukowany jego arkusz Wadowice (Książkiewicz, 1939).

Wiosną 1939 r. Książkiewicz na polecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych wyjechał do Portugalskiej Afryki Wschodniej (Mozambik) z zadaniem dokonania oceny możliwości eksploatacji występujących tam surowców mineralnych. Po wybuchu wojny, w grudniu 1939 r. przedostał się do Francji, wstępując do Wojska Polskiego; po klęsce Francji został ewakuowany ze swoją jednostką do Anglii. Od 1943 r. pracował w Funduszu Kultury Narodowej, potem kierował referatem szkół wyższych w Ministerstwie Oświaty Rządu Polskiego w Londynie oraz wykładał geologię w Birmingham dla studentów Akademii Górniczej, którzy znaleźli się na Zachodzie (Znosko, 1983; Alexan-

drowicz, 2015; Miecznik, 2017). Po zakończeniu wojny Książkiewicz wystąpił do ówczesnego rektora UJ, profesora Tadeusza Lehr-Splawińskiego, list z prośbą o umożliwienie mu szybkiego powrotu do pracy naukowej w kraju – w odpowiedzi został wezwany do niezwłocznego stawienia się w Krakowie celem objęcia obowiązków na uniwersytecie (Alexandrowicz, 2015).

Pracę w Zakładzie Geologii rozpoczął w listopadzie 1945 r., w styczniu został powołany na stanowisko kierownika zakładu, a w czerwcu 1946 r. mianowany profesorem zwyczajnym. Powrócił do badań karpaccich i arkusza Wadowice, który został wydany po raz drugi (jeśli nie liczyć wydania niemieckiego w 1941 r.), a po raz pierwszy z tekstem objaśniającym (Książkiewicz, 1951a), bardzo wysoko ocenianym za szczegółowe, wnikliwe przedstawienie i omówienie całego wachlarza problemów geologicznych, *od skali pojedynczego odstonięcia aż po wielkie problemy geodynamiczne na przykład zagadnienia paleogeografii Karpat Zachodnich* (Ślącza, Morycowa, 2006). Rosło jego zainteresowanie problematyką sedimentologiczną (Książkiewicz, 1948, 1950b, 1954a, b).

Wielkość Mariana Książkiewicza na miarę światową ujawniła się z chwilą, gdy po powrocie do kraju podjął badania nad sedimentacją fliszową – pisał po latach jego wybitny uczeń Stanisław Dżułyński (1996) – [...] *rozpoczął badania sedimentologiczne w odpowiednim czasie, kiedy ta dziedzina nauk geologicznych zaczęła się dopiero rozwijać, a koncepcja prądów zawieszinowych jako czynnika sedimentacyjnego nie zdobyła jeszcze powszechnego uznania [...] Koncepcję prądów zawieszinowych rozwinął i zastosował po raz pierwszy do utworów fliszowych, które występują nie tylko w Karpatach i Alpach [...] ale we wszystkich większych łańcuchach górskich całego świata. Dlatego też jego prace znalazły natychmiastowy i żywy oddźwięk za granicą.* Do badań Książkiewicz wciągnął swoich uczniów – powstał w Krakowie silny ośrodek badawczy znany w światowej literaturze geologicznej jako „polska szkoła sedimentologiczna”. Jej rozwoju nie przerwała reorganizacja wyższego szkolnictwa geologicznego w Polsce w 1951 r., której skutkiem była likwidacja studiów geologicznych na UJ i przeniesienie Zakładu Geologii (pod zmienioną nazwą Zakład Geologii Fizycznej) na Akademię Górniczo-Hutniczą (AGH). Niechętny tej decyzji Książkiewicz związał się w latach 1953–1961 z Oddziałem Karpackim PIG (wtedy IG), obejmując jego kierownictwo, na AGH zachował tylko część etatu. Był to bardzo pomyślny okres w jego badaniach sedimentologicznych (Książkiewicz, 1956a, b, 1958a, b; 1960a, 1962b; Dżułyński i in., 1959 i in.), które zaowocowały pierwszymi na świecie rekonstrukcjami paleogeograficznymi basenów fliszowych opublikowanymi w *Atlasie paleogeograficznym polskich Karpat zewnętrznych w skali 1 : 600 000 dla kredy i starszego trzeciorzędu*, z udziałem zespołu uczniów i współpracowników (Książkiewicz, 1962b; Okada, Kenyon-Smith, 2005). Kiedy w roku 1957 na Uniwersytet Jagielloński powróciła geologia (ale bez możliwości kształcenia geologów), a żelazna kurtyna uniosła się nieco po „październikowej odwilży”, Katedrę Geologii UJ z profesorem Książkiewiczem zaczęło odwiedzać wielu wybitnych geologów z całego świata, którzy chcieli zobaczyć karpaccy flisz i wysłuchać objaśnień profesora (Czarnecki, 1964; Dżułyński, 1996).

Studia nad fliszem skierowały Książkiewicza m.in. ku pionierskim badaniom skamieniałości śladowych, które starał się wykorzystywać do celów stratygraficznych i batymetrycznych – jego monografia hieroglify organicznych,

opracowana na podstawie wielkiej kolekcji zebranych osobliwości okazów, należy dziś do klasyki światowej ichnologii (Książkiewicz, 1977b; Uchman, 2006), i ku nowatorskim badaniom nad warunkami życia w basenach fliszowych Karpat, których wyniki przedstawił na Pierwszym Międzynarodowym Kongresie Oceanograficznym w Nowym Jorku w 1959 r., przewodnicząc tam sekcji paleozoogeograficznej (Książkiewicz, 1961; Passendorfer, 1967).

Niezależnie od tych badań Książkiewicz niemal nieprzerwanie zajmował się geologią regionalną Karpat fliszowych, dążąc do stworzenia syntezy tektonicznej pasma. Jak długa była to droga pokazują jego kolejne syntetyczne opracowania pasma w: *Regionalnej geologii Polski* (Książkiewicz, 1951b, 1953), *Zarysie geologii Polski* (Książkiewicz, Samsonowicz, 1952; Książkiewicz i in., 1965), *Tektonice Karpat* (Książkiewicz, 1972), *The Tectonics of the Carpathians* (Książkiewicz, 1977a). Wśród wyróżnionych i zdefiniowanych przez niego jednostek do podziału tektonicznego Karpat weszły na stałe płaszczowiny: śląska i podśląska. Opisał Książkiewicz (1972) dynamikę zjawisk tektonicznych w Karpatach fliszowych, tworzenie się fałdów i płaszczowin, rolę litologii, odwzorowującej historię basenów sedimentacyjnych, i zwrócił uwagę, że „kościel” płaszczowin stanowią grube sztywne kompleksy piaskowcowe (warstwy inoceramowe w płaszczowinie skolskiej, warstwy godulskie i istebniańskie w płaszczowinie śląskiej, piaskowiec magurski w płaszczowinie magurskiej). Podczas kompresji grube kompleksy piaskowcowe, odkłute lub odcięte nasuwały się i zgniatały strefy słabsze zbudowane z utworów o mniejszej miąższości, z przewagą łupków i margli. W ten sposób z osadów basenu północnego powstały dwie wielkie płaszczowiny – skolska i śląska, zaś osady z osiowej strefy basenu zostały uformowane w niewielką, silnie zgniecioną płaszczowinę podśląską (Książkiewicz, 1972). W tej znakomitej monografii przedstawił jednocześnie własne poglądy na tektonikę Tatr i Pienin. W ostatnich publikacjach tektonicznych (Książkiewicz, 1977a, c) zajął się także zagadnieniem tektogenezy Karpat w świetle tektoniki płyt (używał określenia „kier litosfery”), zwracając uwagę na możliwość wczesnokredowej subdukcji skorupy oceanicznej Tetydy ku północy, a następnie odwrócenia jej ku południowi wskutek podsuwania się przedmurza pod basen karpaccy (prowadzącego do fałdowania). Pchnięta ku południowi skorupa oceaniczna zanurzyła się w płaszczu częściowo na tyle głęboko, że mogła ulec selektywnemu stopieniu, co skutkowało powstaniem wewnątrzkarpackiego łuku wapieniowo-alkalicznych skał wulkanicznych. Ruch przedmurza wiązał z oddzieleniem się płyty eurazjatyckiej od Ameryki Północnej i jej dryfem ku SE.

Funkcję kierownika Katedry Geologii UJ Książkiewicz pełnił w latach 1957–1970, był też przez jedną kadencję (1962–1964) dziekanem Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi. Prowadził wykłady z geologii, ale tylko dla studentów innych kierunków, geografii i nauk biologicznych. W 1970 r. zwrócił się do władz UJ o bezpłatny urlop, aby objąć w następnym roku Zakład Nauk Geologicznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Jednak z powodu szwankującego zdrowia zrezygnował z cotygodniowych podróży do stolicy i z końcem 1972 r. i wrócił na uczelnię, zajęć ze studentami już nie podejmując. Na emeryturę przeszedł w 1977 r. (Czarnecki, 1964; Dżułyński, 1984, 1996; Śródka, 1995; Znosko, 2007).

Marian Książkiewicz był wybitnym nauczycielem akademickim, znakomitą wykładownicą i autorem cenionych

podręczników. Jego *Geologia dynamiczna*, uważana za wzór podręcznika akademickiego, miała 5 wydań, ostatnie z 1979 r. (708 str.), w nakładzie 10 000 egzemplarzy, wciąż jest poszukiwane (!). Ważną rolę w kształceniu geologów odegrał w latach 50. i 60. XX w. wspomniany podręcznik *Zarys geologii Polski*, wyjątkową pozycję stanowi monografia *Tektonika Karpat* (228 str.). Niestety jego dydaktyczna działalność została wydatnie ograniczona w wyniku decyzji władz o likwidacji studiów geologicznych na UJ. Książkiewicz uchodzi za twórcę „polskiej szkoły sedymentologicznej”, ale równolegle istnieje pojęcie „szkoły Książkiewicza”, które obejmuje inne specjalności geologii (Starkel, 2006; Miecznik, 2017). Z tej szkoły wyszli znani w świecie geolodzy, stratygrafowie, sedymentolodzy, tektonicy, polarnicy, profesorowie, akademicy: S.W. Alexandrowicz, K. Birkenmajer, S. Bukowy, S. Czarniecki, S. Dżułyński, S. Gąsiorowski, S. Geroch, R. Gradziński, J.W. Jasionowicz, A.S. Kleczkowski, S. Kwiatkowski, A. Michalik, E. Morycowa, W.A. Nowak, A. Radomski, S. Siedlecki, W. Sikora, F. Simpson, F. Szymakowska, A. Ślaczka, R. Unrug, T. Wieser, J. Znosko, K. Żytko i in. (Czarniecki, 1964; Śródka, 1995; Zuchewicz, 1999; Alexandrowicz, 2015). Trudno uwierzyć, że ten skromny, wrażliwy, z natury nieśmiały człowiek zgromadził wokół siebie tylu wybitnych ludzi i był dla nich prawdziwym autorytetem, wypełniał sale wykładowe młodzieżą akademicką, sprawiał, że na posiedzenia naukowe, podczas których zazwyczaj zabierał głos w dyskusjach, wiele osób przychodziło głównie po to, aby wysłuchać jego uwag. Stała za tym jego ogromna wiedza, którą chciał i umiał przekazywać oraz wielka prawość i uczciwość naukowa oraz osobista, dostrzegana przez ludzi, budząca powszechny szacunek i zaufanie.

Książkiewicz uczestniczył w wielu międzynarodowych sympozjach i kongresach m.in. w Wiedniu (1934, INQUA), Algierze (1952, XIX MKG), Nowym Jorku (1959), Londynie (1961), Paryżu (1965), w zjazdach Asocjacji Karpacko-Bałkańskiej. Był członkiem rzeczywistym PAN, w latach 1971–1978 przewodniczącym, a w latach 1980–1981 honorowym przewodniczącym Komitetu Nauk Geologicznych PAN, członkiem Państwowej Rady Geologicznej (1947–1950) oraz członkiem Rady Głównej Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i przewodniczącym ministerialnego Zespołu Rzeczoznawców Geologii (1963–1967). W uznaniu dla dorobku naukowego wyróżniono go członkostwem honorowym Królewskiego Towarzystwa Geologicznego w Londynie (1962), członkostwem Francuskiego Towarzystwa Geologicznego (1964), członkostwem honorowym Towarzystw Geologicznych: Węgierskiego (1965), Bułgarskiego (1966) i Słowackiego Towarzystwa Mineralogiczno-Geograficznego (1968).

Z Polskim Towarzystwem Geologicznym Książkiewicz był związany przez całe zawodowe życie, od roku 1928, pełniąc różne funkcje w zarządzie i uzyskując członkostwo honorowe w 1956 r., o czym była już mowa na wstępie. Był współorganizatorem Zjazdów PTGeol: XII w Krakowie (Lanckorona, 1932) i XVIII w Cieszynie (1938) oraz organizatorem Zjazdów: XXVII w Krakowie (Wadowice 1955) i XXXIX w Zawoi (1966), redaktorem naczelnym Rocznika Polskiego Towarzystwa Geologicznego (1948–1954) i przewodniczącym jego Rady Redakcyjnej (1956–1969).

Zmarł po długiej i ciężkiej chorobie w dniu 16 lutego 1981 r., został pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie. Tak wspominał ten dzień jego uczeń i przyjaciel prof. Dżułyński (1984): *Było życzeniem Profesora [...]*,

aby nad jego mogiłą nie wygłaszano przemówień. I przemówień nie było. Odszedł, żegnany w milczeniu i smutku, tak cicho i skromnie, jak cicho i skromnie żył, a z Jego odejściem zamknęła się wielka karta w historii polskiej geologii.

LITERATURA

- ALEXANDROWICZ S.W. 2006 – Profesor Marian Książkiewicz – wczesny etap działalności naukowej. In memoriam, Marian Książkiewicz & Stanisław Dżułyński. Inst. Nauk Geol. UJ, Pol. Tow. Geol., Wyd. Geol., Geofiz. i Ochr. Środ. AGH, Kraków: 41–49.
- ALEXANDROWICZ S.W. 2008 – Sekcja Geologiczna Komisji Fizjograficznej TNK i AU – działalność i osiągnięcia. Studia i materiały do dziejów Polskiej Akademii Umiejętności, 5: 63–145.
- ALEXANDROWICZ S.W. 2011 – Marian Książkiewicz i Jego „Arkusz Wadowice”. Wadoviana – Prz. Hist.-Kult., 14: 202–225; www.wadoviana.eu/wp-content/uploads/2013/06/Marian-Książkiewicz.pdf.
- ALEXANDROWICZ S.W. 2015 – Marian Książkiewicz (1906–1981). PAUza Akademicka, 288: 2–3; www.pauza.krakow.pl
- BIEDA F. 1950 – Jan Nowak jako paleontolog. Roczn. Pol. Tow. Geol., 19 (1): 186–189.
- BIEDA F. 1962 – Czterdziestolecie Polskiego Towarzystwa Geologicznego, 1921–1961. Roczn. Pol. Tow. Geol., 32 (1): 119–140.
- BIEDA F. 1963 – Józef Grzybowski. Wyd. Jubileuszowe UJ, t. X. Kraków, s. 56.
- BOHDANOWICZ K. 1926 – Czterdzieści lat Zakładu Geologii w Uniwersytecie Jagiellońskim a geologia ekonomiczna. Roczn. Pol. Tow. Geol., 3: 61–82.
- BROMOWICZ J. 2009 – Zmarł z wycieńczenia dziesiątego dnia po powrocie. Alma Mater, 118 (nr spec.): 42–48.
- CZARNIECKI S. 1964 – Zarys historii geologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Wyd. Jubileuszowe UJ, t. XIV. Kraków, s. 146.
- CZARNIECKI S. 1978 – Nowak Jan (1880–1940). PSB, 23: 260–262.
- CZARNIECKI S. 2010 – Szajnocha Władysław (1857–1928). PSB, t. XLVI/4, z. 191: 511–513.
- DŻUŁYŃSKI S. 1984 – Wspomnienie o Profesorze Marianie Książkiewiczu (1906–1981). Roczn. Pol. Tow. Geol., 52 (1–4): 337–352.
- DŻUŁYŃSKI S. 1996 – Marian Książkiewicz (1906–1981). Prz. Geol., 44 (9): 886–889.
- DŻUŁYŃSKI S., KSIĄŻKIEWICZ M., KUENEN P.H. 1959 – Turbidities in flysch of the Polish Carpathians. Bull. Geol. Soc. America, 70: 1089–1118.
- FRIEDBERG W. 1926 – Działalność Zakładu Geologii Uniwersytetu Jagiellońskiego na polu paleontologii. Roczn. Pol. Tow. Geol., 3: 83–87.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1932 – Budowa geologiczna brzeżnych Beskidów Wadowickich i ich stosunek do przedmurza. Roczn. Pol. Tow. Geol., 8: 49–91.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1939 – Arkusz Wadowice. Ogólna mapa geologiczna Polski 1: 50 000. Państw. Inst. Geol.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1948 – Przekątne uwarstwienia niektórych skał fliszowych. Roczn. PTG, 17: 137–152.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1950a – Jan Nowak 1880–1940. Roczn. Pol. Tow. Geol., 19, 1: 167–172.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1950b – Uwarstwienia splayowe we fliszu karpackim. Roczn. PTG, 19: 493–501.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1951a – Objasnienia do arkusza Wadowice. Mapa geologiczna Polski. Państw. Inst. Geol., s. 283.
- KSIĄŻKIEWICZ M. (red.) 1951b – Karpaty. [W:] Regionalna geologia Polski. T. I, z. 1. Stratygrafia. Pol. Tow. Geol., Kraków, s. 206.
- KSIĄŻKIEWICZ M. (red.) 1953 – Karpaty. [W:] Regionalna geologia Polski. T. I, z. 2. Tektonika. Pol. Tow. Geol., Kraków, 207–453.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1954a – Uwarstwienia frakcyjne i laminowane we fliszu karpackim. Roczn. Pol. Tow. Geol., 22: 399–438.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1954b – Evolution of the Carpathian Flysch geosyncline. Competrendu XIX Session Congres International Alger 1952, 14: 9–15.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1956a – Jura i kreda Bachowic. Roczn. Pol. Tow. Geol., 24: 117–405.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1956b – Geology of the northern Carpathians. Geologische Rundschau, 45: 369–411.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1958a – Osuwiska podmorskie we fliszu karpackim. Roczn. Pol. Tow. Geol., 123–152.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1958b – Sedimentation in the Carpathian Flysch sea. Geologische Rundschau, 47: 418–425.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1960 – Zarys paleogeografii polskich Karpat fliszowych. [W:] Czterdzieści lat Instytutu Geologicznego. Prace Inst. Geol., 30, II: 209–249.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1961 – Life conditions in flysch basins. Roczn. Pol. Tow. Geol., 31: 4–21.

- KSIĄŻKIEWICZ M. 1962a – O niektórych sedymentacyjnych strukturach fliszu karpackiego. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 31 (1): 23–46.
- KSIĄŻKIEWICZ M. (red.) 1962b – Atlas geologiczny Polski. Zagadnienia stratygraficzno-facjalne. Zeszyt 13. Kreda i starszy trzeciorzęd w polskich Karpatach zewnętrznych, 1 : 600 000. *Inst. Geol., Warszawa.*
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1971 – Władysław Szajnocha (1958–1928). *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 41: 33–38.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1972 – Karpaty. [W:] Budowa geologiczna Polski. T. 4. Tektonika. Cz. 3, *Wyd. Geol., Warszawa*, s. 228.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1977a – The tectonics of the Carpathians. [W:] *Geology of Poland, vol. 4, Tectonics. The Alpine Tectonic Epoch. Inst. Geol., Warszawa: 476–608.*
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1977b – Trace fossils in the flysch of the Polish Carpathians. *Palaeont. Pol.*, 36: 3–208.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1977c – Hipoteza ruchów kier litosfery a powstanie Karpat. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 47 (3): 329–353.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1979 – Geologia dynamiczna. *Wyd. V. Wyd. Geol., Warszawa*, s. 708.
- KSIĄŻKIEWICZ M., SAMSONOWICZ J. 1952 – Zarys geologii Polski. PWN, Warszawa, s. 223.
- KSIĄŻKIEWICZ M., SAMSONOWICZ J., RUHLE E. 1965 – Zarys geologii Polski. *Wyd. Geol., Warszawa*, s. 380.
- LARDEMER A. 1928 – Ś.p. Władysław Szajnocha. *Wierchy*, 6: 127–129.
- MAŚLANKIEWICZ K. 1964 – Jan Nowak. *Wyd. Jubileuszowe UJ, t. XVI, Kraków*, s. 54.
- MAŚLANKIEWICZ K. 1971 – Pięćdziesięciolecie Polskiego Towarzystwa Geologicznego 1921–1971. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 41: 5–30.
- MIECZNIK J.B. 2017 – O losach polskich geologów. Wokół geologii. *Wyd. Państw. Inst. Geol., Warszawa*, s. 312.
- MIECZNIK J.B. 2019 – Profesor Jan Nowak – twórca pierwszej syntezy tektonicznej Polski. *Prz. Geol.*, 67 (6): 439–448, 418.
- MIECZNIK J.B. 2021 – Profesor Rudolf Zuber – ojciec polskiej geologii naftowej. *Prz. Geol.*, 69 (8): 528–539, 543.
- MORYCOWA E., ŚLĄCZKA A. 2006 – Profesor Marian Książkiewicz (1906–1981). In memoriam, Marian Książkiewicz & Stanisław Dżułyński. *Inst. Nauk Geol. UJ – Pol. Tow. Geol. – Wyd. Geol., Geofiz. i Ochr. Środ. AGH, Kraków: 7–11.*
- NOWAK J. 1907a – Kopalna flora senońska z Potylicza. *Rozpr. AU, B 47 (ser. III, 7): 1–17.*
- NOWAK J. 1907b – Przyczynek do znajomości kredy Lwowsko-Rawskiego Roztocza. *Kosmos*, 32: 160–169.
- NOWAK J. 1908 – Badania w zakresie głowonogów z górnej kredy w Polsce. *Odb. Z t. XLVIII Ser. B Rozpr. Wyd. Mat.-Przyr. AU w Krakowie: 1–32.*
- NOWAK J. 1911a – Untersuchungen Über die Cephalopoden der oberen Kreide in Polen. II Teil. Die Skaphiten. *Bull. Int. Acad. Sc.*, B: 547–589.
- NOWAK J. 1911b – Über dem Bau der Kalkalpen in Salzburg und Salzkammergut. *Bull. Int. Acad. Sc.*, A: 57–112.
- NOWAK J. 1913 – Untersuchungen über die Cephalopoden der oberen Kreide in Polen. III Teil. *Bull. Int. Acad. Sc.*, B: 335–415.
- NOWAK J. 1914 – Jednostki tektoniczne polskich Karpat Wschodnich. *Arch. Nauk. TPNP, II, 2, s. 44.*
- NOWAK J. 1920a – O potrzebie idei. *Czas. Naft.*, 1 (1): 2–4.
- NOWAK J. 1920b – Zadania Państwa wobec przemysłu naftowego. *Czas. Naft.*, 1 (8): 96–99.
- NOWAK J. 1922 – Nafta Karpat Polskich w świetle geologii regionalnej. *Pr. Geogr. Wyd. przez E. Romera*, 6: 3–25.
- NOWAK J. 1923 – Curriculum vitae, maszynopis, s. 2. *Teczka osobowa J. Nowaka, S II 619, Arch. UJ, Kraków.*
- NOWAK J. 1927 – Zarys tektoniki Polski. II Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce 1927, *Kraków*, s. 160.
- NOWAK J. 1928 – La nature et rôle de plissements hercyniens en Pologne. *Extrait du Compte-Rendus XIV Congrès Géologique International, 1926, Madrid*, s. 12.
- NOWAK J. 1933 – Geologiczna przeszłość Bałtyku. *Wyd. Inst. Bałtyckiego, Toruń*, s. 37.
- NOWAK J. 1934 – L'ensemble de la tectonique de Pologne. *Congrès International de Géographie, Varsovie*, s. 8.
- OKADA H., KENYON-SMITH A. 2005 – The Evolution of Clastic Sedimentology. *Dunedin Academic Press, Edinburgh*, s. 251.
- PASSENDORFER E. 1967 – Marian Książkiewicz. Sylwetki naukowe członków PAN. *Nauka Polska*, 1: 74–77.
- PERYT T.M. 2019 – Państwowy Instytut Geologiczny jako państwowa służba geologiczna – sto lat w służbie Niepodległej. *Prz. Geol.*, 67 (7): 519–534.
- POŻARYSKI W. 1974 – Rozwój poglądów na tektonikę Niżu Polskiego. [W:] *Budowa geologiczna Polski. T. 4 Tektonika. Cz. 1 Niż Polski. Wyd. Geol., Warszawa: 35–44.*
- SOKOŁOWSKI S. 1950 – Działalność prof. Nowaka na polu geologii Karpat. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 19 (1): 178–186.
- SAMSONOWICZ J. 1948 – Historia geologii w Polsce [W:] *PAU Historia nauki polskiej w monografii*, 6. *Kraków*, s. 42.
- STARKEŁ L. 2006 – Ulica Wunderteamów. In memoriam, Marian Książkiewicz & Stanisław Dżułyński. *Inst. Nauk Geol. UJ – Pol. Tow. Geol. – Wyd. Geol., Geofiz. i Ochr. Środ. AGH, Kraków: 105–108.*
- SZAJNOCHA W. 1879 – Die Brachiopoden-Fauna der Oolithe von Balin bei Krakau. *Denkschriften der Akad. der Wissenschaften. Bd. 41 [Wien].*
- SZAJNOCHA W. 1881 – Górnictwo naftowe w Galicji wobec ustawodawstwa górniczego. 1899, 1902.
- SZAJNOCHA W. 1894 – O przemyśle górnictwem w Galicji (referat nadzwyczajny na Zjeździe prawników i ekonomistów polskich we Lwowie w 1894 r.). *Ekonomista Polski.*
- SZAJNOCHA W. 1899 – Pochodzenie karpackiego oleju skalnego. *Nafta*
- SZAJNOCHA W. 1904 – Nasze górnictwo. *Przegląd Polski.*
- SZAJNOCHA W. 1907 – W sprawie Krajowego Zakładu Geologicznego. *Przegląd Polski: 132–141.*
- SZAJNOCHA W. 1923 – Prof. dr. Józef Grzybowski 1869–1922. *Rys życia i prac naukowych. Rocz. Pol. Tow. Geol. (za 1921–22)*, 1: 81–92.
- SZAJNOCHA W. 1926 – Czterdziestolecie Gabinetu Geologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1886–1925). *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 3: 1–60.
- SZYDŁOWSKI M., NOWAK J. 1921 – Nafta Galicji Wschodniej postulatem żywotności Polski. *Prz. Naft.*, 1 (6): 113–114.
- ŚLĄCZKA A., MORYCOWA E. 2006 – Profesor Marian Książkiewicz – geolog karpacki. In memoriam, Marian Książkiewicz & Stanisław Dżułyński. *Inst. Nauk Geol. UJ, Pol. Tow. Geol., Wyd. Geol., Geofiz. i Ochr. Środ. AGH, Kraków: 51–67.*
- ŚRÓDKA A. 1992 – Biogramy uczonych polskich. Cz. VII: Nauki o Ziemi i górnicze. *Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków: 145–148, 228–231.*
- ŚRÓDKA A. 1995 – Marian Książkiewicz. Uczni polscy XIX–XX stulecia. T. II (H–L). *ARIES, Warszawa: 394–396.*
- TECZKA osobowa J. Nowaka, S II 619. *Arch. UJ, Kraków.*
- UCHMAN A. 2006 – Profesor Marian Książkiewicz jak inżynier. In memoriam, Marian Książkiewicz & Stanisław Dżułyński. *Inst. Nauk Geol. UJ – Pol. Tow. Geol. – Wyd. Geol., Geofiz. i Ochr. Środ. AGH, Kraków: 69–74.*
- URBAN H. 2015 – Władysław Szajnocha (1858–1928) – wybitny geolog i inspirator organizacji nowoczesnej geologii na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku. *Prz. Geol.*, 63 (5): 281–283.
- WÓJCIK Z. 2015 – Szajnocha Władysław. [W:] *Orłowski B. (red.), Słownik polskich i związanych z Polską odkrywców, wynalazców oraz pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki, t. IV. PAN, IPN. Warszawa: 213–214.*
- ZNOSKO J. 1983 – Marian Książkiewicz (1906–1981). *Nauka Polska*, 31: 149–160.
- ZNOSKO J. 2007 – Wspomnienia i rozmowy z milczeniem. Cz. I. *Analecta, studia i materiały z dziejów nauki. 16 (1–2): 353–432.*
- ZUCHIEWICZ W. (red.) 1999 – Nauki geologiczne w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1975–2000. *UJ Inst. Nauk Geol., Kraków*, s. 152.
- ZUBER R. 1905 – Uwagi krytyczne o najnowszych mapach geologicznych Profesora Szajnochy. *Kosmos*, 30: 205–214.